

Sławomir Olszewski, Katarzyna Parys
Uniwersytet Pedagogiczny w Krakowie

Matryce i odbitki – próba refleksyjnego odczytania charakterystyk osób z niepełnosprawnością intelektualną w stopniu lekkim. Część II¹

Charakterystyki osób z niepełnosprawnością intelektualną w stopniu lekkim stanowią powtarzalną część publikacji odnoszących się do tej zbiorowości. W artykule prowadzone są rozważania dotyczące formy i znaczenia tego rodzaju opracowań, potencjału w nich tkwiącego, a także niebezpieczeństw związanych z nieprawidłowym ich odczytywaniem. Analizie zostaną poddane zagadnienia dotyczące układu i zakresu przedstawianych treści, dowodzenia wiarygodności przekazu, a także dbałości o jego precyzję. W końcowej części artykułu zwrócono uwagę na korzyści i zagrożenia generowane przez charakterystyki oraz sformułowano zasady dotyczące ich odczytywania.

Słowa kluczowe: osoby z niepełnosprawnością intelektualną w stopniu lekkim, wiarygodność przekazu, precyzja przekazu, dowodzenie naukowe

Stencils and prints – an attempt to read reflectively the characteristics of persons with mild intellectual disabilities. Part II

The characteristics of persons with mild intellectual disabilities are a recurring part of publications relating to this collective. The article considers the form and significance of such studies, the potential inherent in them, as well as the dangers of misreading them. The issues of layout and scope of the content presented, the command of the credibility of the message, as well as the care for its precision will be examined. The final part of the article draws attention to the benefits and risks generated by the characteristics and formulates rules for reading them.

Keywords: persons with mild intellectual disabilities, credibility of the message, precision of the message, scientific argumentation

¹ Część I została opublikowana w numerze 42 czasopisma „Niepełnosprawność. Dyskursy Pedagogiki Specjalnej”, 2021.

Wprowadzenie

Charakterystyki osób z niepełnosprawnością, w tym osób z niepełnosprawnością intelektualną w stopniu lekkim, są stałym elementem publikacji z zakresu pedagogiki specjalnej. Z uwagi na swą obecność, formę oraz treść cechują się powtarzalnością. Oczywistość występowania charakterystyk, przyzwyczajenie towarzyszące ich lekturze może skutkować umniejszaniem znaczenia tych opisów, odmawianiem im należnej uwagi. Z tego powodu warto wczytać się na nowo w charakterystyki, zestawić je ze sobą, poddać analizie zagadnienia w nich poruszane oraz zastanowić się nad formą tych opracowań.

Opisana tematyka została przedstawiona w dwóch artykułach. W pierwszym z nich ukazano zasadność podjętych działań badawczych i ich założenia koncepcyjne. Tam też przedstawiono efekty dokonanych analiz oraz refleksje dotyczące treści charakterystyk osób z niepełnosprawnością intelektualną w stopniu lekkim zamieszczonych w pracach Jadwigi Różyckiej (1959), Marii Grzegorzewskiej (1964), Kazimierza Kirejczyka (1964), Janiny Doroszewskiej (1981), Janusza Kostrzewskiego (1981), Haliny Borzyszkowskiej (1985), Janiny Wyczęsany (1999; 2012) oraz Iwony Chrzanowskiej (2015). Zdajemy sobie sprawę, iż nie są to jedyne publikacje uwzględniające charakterystyki osób z niepełnosprawnością intelektualną w stopniu lekkim. Z uwagi na dużą liczbę różnorodnych opracowań spełniających ten warunek postanowiliśmy ograniczyć się do analizy podręczników z zakresu pedagogiki specjalnej lub pedagogiki osób z niepełnosprawnością intelektualną (oligofrenopedagogiki). Wybór ten podyktowany był zakładaną siłą oddziaływania tego rodzaju tekstów, ich potencjalną popularnością, nośnością treści w nich zawartych. Podręczniki stanowią często kompendium wiedzy na dany temat, pierwsze źródło informacji dla osób poszukujących określonych wiadomości, ukierunkowują dalsze eksploracje.

W niniejszym artykule omówione zostaną zagadnienia odnoszące się do formy wymienionych opracowań, dotyczące: układu i zakresu przedstawianych treści, dowodzenia wiarygodności przekazu, a także dbałości o jego precyzję.

Układ i zakres treści przedstawianych w charakterystykach

Każda charakterystyka z uwagi na to, że stanowi przykład dłuższej wypowiedzi powinna odznaczać się przemyślaną, logiczną konstrukcją, powinna bazować na ustalonym planie. Jest to szczególnie istotne, gdy przedmiot charakterystyki jest wielowymiarowy, złożony, gdy jest nim np. opis funkcjonowania określonej zbiorowości ludzkiej. Układ treści, ich zakres może zaświadczać o znaczeniu, jakie jest przypisywane tym treściom w danym czasie. Pozwala wpływać na ich odbiór,

uwypuklić lub też zminimalizować wartość pewnych zjawisk, dzięki wysunięciu na pierwszy plan, poświęceniu większej ilości miejsca umożliwia zaakcentowanie określonych informacji, ich waloryzację.

Autorzy charakterystyk wybranych do analizy punktem wyjścia konstrukcji swych opracowań czynią poszczególne sfery funkcjonowania człowieka. Zazwyczaj rozpoczynają od opisu sfery poznawczej, poświęcając jej, a w szczególności procesom myślowym najwięcej uwagi. Takie rozwiązanie wydaje się zrozumiałe ze względu na to, iż niepełnosprawność intelektualna była i jest kojarzona przede wszystkim z objawami ujawniającymi się w tych zakresach. Trudności doświadczane w funkcjonowaniu intelektualnym wchodzą w skład osiowych objawów niepełnosprawności intelektualnej, stanowią jedno z jej kryteriów diagnostycznych. Należy zaznaczyć, że objawy powiązane z drugim kryterium diagnostycznym niepełnosprawności intelektualnej (*deficyty w przystosowaniu się powodujące niepowodzenia w realizacji standardów rozwojowych i społeczno-kulturowych, co uniemożliwia zachowywanie niezależności i odpowiedzialności* – DSM 5) są również uwzględniane w charakterystykach, lecz w znacznie bardziej ograniczonym zakresie niż te odnoszone do funkcjonowania procesów orientacyjno-poznawczych. Może to wskazywać na dominującą w postrzeganiu osób z niepełnosprawnością intelektualną perspektywę opartą na założeniu, iż trudności w zakresie procesów intelektualnych są bardziej pierwotne, fundamentalne niż te, które odnoszą się do zachowań przystosowawczych.

Na znaczenie przypisywane przedstawianym treściom może wskazywać nie tylko ich układ, ale także ilość poświęcanego im miejsca, poziom szczegółowości opisu. Przyglądając się informacjom tworzącym opisy poszczególnych obszarów psychospołecznego funkcjonowania osób z niepełnosprawnością intelektualną, można dostrzec, iż część treści traktowana jest w sposób znacznie bardziej lapidarny, fragmentaryczny niż pozostałe. Sytuacja tego rodzaju jest szczególnie widoczna w opisie sfery fizyczno-motorycznej. Uzasadnienia zdawkowości opisu tej sfery można doszukiwać się w następujących stwierdzeniach zaczerpniętych z analizowanych charakterystyk: *nie posiadają fizycznych oznak niedorozwoju* (Różycka 1959: 59); *wygląd zewnętrzny [...] pozornie nie wykazuje większych odchyień* (Kirejczyk 1964: 21); *na ogół nie różnią się pod względem wyglądu fizycznego i rozwoju fizycznego od swoich rówieśników normalnych* (Borzyszkowska 1985: 40); *nie mają fizycznych oznak niepełnosprawności intelektualnej* (Wyczesany 2012: 69). W braku większych różnic pomiędzy osobami z niepełnosprawnością intelektualną a ich pełnosprawnymi rówieśnikami, można widzieć uzasadnienie mniej wnikliwego, w porównaniu z innymi obszarami, potraktowania sfery fizyczno-motorycznej.

O fragmentaryczności opisu motoryki zaświadczać może niepełne, powierzchowne potraktowanie jej struktury, nieuwzględnianie wszystkich jej elementów. Analiza treści poświęconych motoryce pozwala dostrzec, iż jest to właściwość

złożona. Jednak charakterystyki biorą pod uwagę tylko niektóre z jej części składowych, nie ukazują pełnej systematyki, umożliwiającej wyróżnianie struktury w zakresie motoryczności – jej elementów oraz zależności między nimi. Tymczasem w literaturze przedmiotu od lat funkcjonuje wiele koncepcji ujmujących złożoność struktury motoryczności człowieka (zob. Rynkiewicz 2003). Uwzględnienie informacji z tego zakresu mogłoby porządkować i ukierunkowywać podejmowane przez autorów charakterystyk działania, zatem nie powinno być pomijane.

Brak jednoznacznego związku pomiędzy niepełnosprawnością intelektualną a wyglądem oraz rozwojem fizycznym i motorycznym danej osoby, ewentualnie niewielki zakres odchyłeń ujawnianych w sferze fizyczno-motorycznej można również postrzegać jako prawdopodobny powód całkowitego pomijania w części charakterystyk informacji dotyczących fizyczności i motoryczności. Zagadnieniom wyglądu i rozwoju fizycznego osób z niepełnosprawnością intelektualną w stopniu lekkim nie poświęcają uwagi w swych opracowaniach Grzegorzewska (1964), Doroszevska (1981), Kostrzewski (1981), z kolei opis motoryki charakteryzowanych osób został pominięty w tekstach Kirejczyka (1964) i Wyczesany (2012).

Nieuwzględnianie pewnych treści można dostrzec także w opisie sfery orientacyjno-poznawczej i społeczno-emocjonalnej. Wiadomości na temat wyobraźni nie pojawiają się w publikacjach Kostrzewskiego (1981) i Borzyszkowskiej (1985), o samoocenie osób z niepełnosprawnością intelektualną w stopniu lekkim nie wypowiadają się Grzegorzewska (1964), Kirejczyk (1964) i Doroszevska (1981). Trudno jest wskazać jednoznaczny powód takiej sytuacji. Należy jednak mieć świadomość, że selekcja informacji uwzględnianych w charakterystykach jest koniecznością. Nie sposób bowiem przedstawić wszystkie treści charakteryzujące określoną zbiorowość ludzką, co więcej, działanie takie nie jest potrzebne, jego realizacja mogłaby utrudniać percepcję opisywanego fragmentu rzeczywistości. Charakterystyka powinna odnosić się bowiem do cech najbardziej typowych, charakterystycznych. Każdy autor charakterystyki staje zatem przed koniecznością wyboru, które właściwości opisać, a które pominąć, w jaki sposób dobrać informacje, by tworzony obraz był jak najbardziej zbliżony do prawdziwego. Wybór ten niesie za sobą ryzyko powstawania niezasadnych uproszczeń, kierowania uwagi na niedoskonałości, może skutkować tworzeniem niepełnego, wyrzykowego obrazu przedstawianej rzeczywistości. Z niebezpieczeństwem tego rodzaju mierzy się także czytelnik analizowanych charakterystyk. Działaniem zapobiegającym wyciąganiu niewłaściwych wniosków, kształtowaniu stereotypowego obrazu rzeczywistości, mogłoby być informowanie przez autora o dokonaniu selekcji treści i uzasadnienie kryteriów leżących u jej podstaw.

Dowodzenie wiarygodności przekazu

Lektura charakterystyk osób z niepełnosprawnością intelektualną w stopniu lekkim skłania do refleksji dotyczącej wiarygodności przytaczanych informacji. Troška o wiarygodność prezentowanych stanowisk, odwoływanie się do dowodów jest niezbędnym elementem pisarstwa naukowego. Tymczasem myśli pojawiające się w analizowanych charakterystykach rzadko i w zróżnicowany sposób popierane są dowodami. Jednym z działań potwierdzających prawdziwość stwierdzeń jest przywoływanie rezultatów badań własnych bądź też publikacji innych autorów. Czynnikiem stanowiącym o wartości dowodów jest dostępność danych umożliwiających zweryfikowanie podawanych informacji oraz precyzja ich opisu.

W niektórych spośród analizowanych charakterystyk wartość dowodów może budzić wątpliwości z racji tego, że pojawiają się w nich odniesienia do niepublikowanych wyników badań, a tym samym niemożliwe staje się zweryfikowanie i doprecyzowanie uzyskanych informacji. Sytuacja tego rodzaju uwidacznia się w pracy Jadwigi Różyckiej (1959). Omawiając funkcjonowanie osób z niepełnosprawnością intelektualną w stopniu lekkim przywołuje ona przykłady, które zgromadzono w trakcie szeroko zakrojonych badań (Różycka 1959: 6). Dysponując obszernym materiałem badawczym (około 5 tysięcy przypadków) J. Różycka nie zwraca jednak uwagi na częstotliwość występowania opisywanych zjawisk, wykorzystuje jedynie przykłady korespondujące ze stwierdzeniami, które formułuje. Nieznane przy tym są założenia metodologiczne badań, do których odnosi się wspomniana autorka.

Nie jest to jedyny stosowany w charakterystykach sposób dowodzenia przedstawianych stwierdzeń. Bywają one uwiarygadniane poprzez odwołania do opracowań, w których można odnaleźć informacje dotyczące założeń i rezultatów badań. Przykładów tego sposobu działania dostarcza charakterystyka opracowana przez Janusza Kostrzewskiego (1981), który wielokrotnie przywołuje efekty własnych dociekań badawczych lub też rezultaty działań innych autorów. Podawanie źródeł stwarza szansę na pogłębienie uzyskiwanych informacji, a także pozwala zweryfikować poprawność zaprezentowanego w charakterystyce wnioskowania i zgodność przedstawianych treści z oryginałem. Trzeba mieć bowiem na uwadze, że parafrazowanie sprzyja upraszczaniu treści, utracie części informacji, a także rodzi ryzyko ich zniekształcania. Przykładem może być następująca sytuacja. Halina Borzyszkowska (1985: 40) charakteryzując motorykę osób z niepełnosprawnością intelektualną w stopniu lekkim pisze: *Częściej też niż u jednostek normalnych stwierdza się u nich [...] zaburzenia motoryki. Najbardziej upośledzone bywają percepcje, szybkość ruchów i umiejętność wykonywania ruchów równoległych* (Kirejczyk 1978: 59). W pracy, na którą powołuje się Autorka przytoczonego stwierdzenia, treści te przedstawione są w następujący sposób: *U dzieci tych zauważa się*

istotne obniżenie zarówno ogólnego poziomu rozwoju motoryki, jak i nierównomierne upośledzenie poszczególnych cech motoryki mierzonych skalą N. Oziereckiego. Najbardziej upośledzone są: precyzja, szybkość ruchów i umiejętność wykonywania ruchów równoczesnych, mniej – koordynacja statyczna² (Kirejczyk 1978: 59). Zestawienie tych dwóch fragmentów pozwala dostrzec szereg różnic. Zanika informacja dotycząca tego, że przywoływane wnioski pochodzą z badań dzieci i młodzieży, które realizował Janusz Kostrzewski stosując skalę Oziereckiego. Zmianom ulegają również przedstawiane informacje. Pierwotna precyzja (precyzja ruchów) zostaje przekształcona w *percepcje*, natomiast *ruchy równoczesne* (tę umiejętność bada jedna z sześciu podskal Skali Oziereckiego) stają się *ruchami równoległymi*. Zanikają przy tym informacje dotyczące, mniej upośledzonej w porównaniu z innymi cechami motoryki, koordynacji statycznej. Jednocześnie w ten sposób przekształcane wnioski z badanej przez Kostrzewskiego (1976) grupy dzieci i młodzieży są generalizowane na całą populację osób z niepełnosprawnością intelektualną w stopniu lekkim. Ulegają jednak przy tym złagodzeniu, sformułowanie *najbardziej upośledzone są* przekształcone zostaje w stwierdzenie *najbardziej upośledzone bywają*. Obrazy tworzone w oparciu o przywołane fragmenty są rozbieżne. Dodatkowo, brak informacji uzasadniających obecność wprowadzanych zmian, może budzić niepokój.

Niekiedy treści prezentowane w charakterystykach są niemożliwe do zweryfikowania. Dzieje się tak, gdy uwiarygodnienie przedstawianych informacji ma charakter pozorowany, gdy przyjmuje postać stwierdzeń stwarzających jedynie wrażenie oparcia na faktach:

- *W literaturze podkreśla się* (Borzyszkowska 1985: 42);
- *W świetle badań stwierdzono* (Wyczesany 1999: 33);
- *Obserwacje i bardziej dokładne badania pozwalają stwierdzić* (Kirejczyk 1964: 26);
- *Z praktyki pedagogicznej wiadomo...* (Borzyszkowska, 1985: 42);
- *Na podstawie obserwacji klinicznych i danych pedagogicznych twierdzi się* (Borzyszkowska 1985: 43).

Przedstawiane stanowiska nie są popierane odwołaniami do konkretnych publikacji. Pojawia się tym samym wątpliwość dotycząca wiarygodności treści, którym takie sformułowania towarzyszą.

O wartości dowodów nie świadczy tylko precyzja w przedstawianiu źródeł podawanych informacji, ale także ich aktualność. Konieczność aktualizowania ukazywanych treści wymuszają pojawiające się wraz z upływem czasu przeobrażenia poszczególnych subsystemów biopsychospołecznych, które współtworzą człowieka i jego środowisko, równocześnie podlegając oddziaływaniom z ich strony. Przykładowo, w przypadku sfery fizyczno-motorycznej człowieka, na istnienie przeobrażeń wskazuje zjawisko trendu sekularnego, w którym uwi-

² Należy zwrócić uwagę, iż informacja ta stanowi wniosek z badań prowadzonych przez Janusza Kostrzewskiego (1976: 48).

daczniają się zachodzące przemiany cywilizacyjne zwykle powiązane ze zmianami biologicznego dobrobytu, warunków bytowych – sposobu odżywiania, stanu higieny, przebiegu chorób oraz trybu życia – skutkujące zmianami w wyglądzie i rozwoju fizycznym (Siniarska, Kopczyński 2017: 10). Istotne jest zatem, by kolejne charakterystyki nie opierały się jedynie na badaniach przywoływanych we wcześniejszych opracowaniach, lecz uwzględniały współczesne dokonania nauki w danym zakresie. Niejednokrotnie jednak autorzy charakterystyk pomimo istnienia aktualnych wyników badań nie respektują ich w swoich opracowaniach. Sytuacja ta dotyczy m.in. opisów sfery fizyczno-motorycznej osób z niepełnosprawnością intelektualną w stopniu lekkim pomimo, iż badania w tym zakresie realizowane są systematycznie od wielu lat (Pańczyk 1975; 1978; Ślężyński, Zichlarz, Zosgórnik 1983; Maszczak 1985; 1991; Skowroński 1999; 2003; 2006; Wiczorek 2006; 2007; 2008; Bolach, Bolach, Drabik 2011; Dyduch 2012; Drobnik, Cybulska, Dargiewicz 2015; Podgórska-Bednarz 2015; Bolach 2017; Gworys, Jachułowska, Kowalewska, Staniszevska, Puzder, Kujawa 2017 i in.). Podkreślenia wymaga fakt, że większość z przywołanych badań została zrealizowana przez przedstawicieli nauk o kulturze fizycznej, a nie przez badaczy reprezentujących pedagogikę specjalną. Uwzględnianie wyników badań tego rodzaju może spowodować, że opis zawarty w charakterystykach stanie się bardziej aktualny, a opisywane zjawisko dzięki interdyscyplinarnemu ujęciu stanie się wielowymiarowe.

Dbłość o precyzję przekazu

Precyzyjny przekaz umożliwia dokładne oddanie opisywanego stanu rzeczy, ułatwia zrozumienie przez odbiorcę treści zgodnie z intencją nadawcy, ogranicza ryzyko pojawienia się nadinterpretacji. Precyzja przekazu może być wzmacniana poprzez staranny dobór stosowanych określeń i ich wyjaśnianie, a także obecność odpowiednich przykładów ilustrujących prezentowany wywód.

Dbłość o precyzję przekazu wyraża się zatem w doborze i sposobie operowania terminologią. Obecność terminów nieaktualnych, wieloznacznych, nieadekwatnych może zakłócać jasność przekazu. Skutecznym rozwiązaniem pozwalającym zadbać o czytelność przedstawianych treści wydaje się być wyjaśnianie kluczowych terminów budzących największe wątpliwości, terminów, które wyparły wcześniej obowiązujące określenia, a także terminów, funkcjonujących równoległe w języku nauki i w mowie potocznej.

W analizowanych charakterystykach do rzadkości należy sytuacja, w której autorzy definiują stosowane terminy (zob. Różycka 1959, Kirejczyk 1964). Dzięki obecności wyjaśnień definicyjnych, nie mamy wątpliwości w jaki sposób twórcy

charakterystyk rozumieli np. pojęcie *powściągniętych myślowych* (zawieszenie sądów wtedy, gdy jest brak wystarczających przesłanek - Różycka 1959: 65-67), czy zjawisko *pseudologii fantastycznej* (przekazywanie nieprawdziwych informacji w przekonaniu o ich prawdziwości - Kirejczyk 1964: 29). Wątpliwości dotyczące znaczenia pojęć, jakimi operują autorzy uwidaczniają się w sytuacji braku wyjaśnień stosowanych terminów. Te wątpliwości są szczególnie dotkliwe, gdy czytelnik ma do czynienia z wielością określeń o zbliżonym znaczeniu lub z terminami funkcjonującymi jako synonimy. Nie sposób jest ustalić np. relacje znaczeniowe pomiędzy terminami *sprawności ruchowe* i *sprawność kinestetyczna*, stosowanymi równoległe w opracowaniu autorstwa Grzegorzewskiej (1964). Podobną trudność napotykaemy zestawiając ze sobą treści kilku charakterystyk. Przykładem może być sytuacja, gdy obok określenia *motoryka* (Różycka 1959; Doroszevska 1981; Kostrzewski 1981; Borzyszkowska 1985) współwystępują terminy: *sprawność motoryczna* (Różycka 1959), *sprawności ruchowe* (Grzegorzewska 1964), *sprawność kinestetyczna* (Grzegorzewska 1964; Wyczesany 1999), *ogólny poziom motoryczny* (Kostrzewski 1981; Chrzanowska 2015). Kolejnego przykładu niejasności terminologicznych dostarcza porównanie dwóch opisów właściwości myślenia osób z niepełnosprawnością intelektualną w stopniu lekkim. Zastosowane w nich terminy: *plastyczność myślowa* (Grzegorzewska 1964: 28) i *elastyczność procesów myślowych* (Chrzanowska 2015: 273) wydają się dotyczyć tej samej właściwości myślenia, jednak brak pełnych wyjaśnień nie pozwala nabrać pewności w tym względzie.

Czytelność wywodu, jego jasność, precyzja może być wzmacniana m.in. poprzez odwoływanie się do przykładów. Ilustrowanie wywodu przykładami umożliwia pełniejsze wyjaśnianie przedstawianych treści. W ten sposób dochodzi też do ich uprawdopodobnienia w oczach odbiorcy. Obecność przykładów pozwala też na odniesienie teorii do praktyki, ożywienie przekazu, a także sugeruje kierunek dalszej refleksji. Dzięki temu możliwe staje się lepsze zrozumienie i zapamiętanie przedstawianych treści. Oczywiście, ważne przy tym jest, by stosowane przykłady były trafne i odpowiednio dawkowane, uwzględniając ich liczbę, umiejscowienie, czy możliwości potencjalnych odbiorców.

O roli przykładu może zaświadczać zestawienie fragmentów zaczerpniętych z dwóch charakterystyk.

(...) najczęściej podają oni podobieństwa funkcjonalne, znacznie rzadziej genetyczne, a najrzadziej rodzajowe (Borzyszkowska 1985: 42-43).

(...) najczęściej podają podobieństwo funkcyjne, rzadziej genetyczne, a najrzadziej, w wyjątkowych tylko wypadkach, podają podobieństwo rodzajowe. Tak więc w przypadku roweru i samochodu najczęściej wymieniają podobieństwo: „bo jadą”, rzadziej: „bo są z metalu”, a najrzadziej: „że są środkami lokomocji” (Różycka 1959: 69).

Zrozumienie pierwszego fragmentu wymaga od odbiorcy dysponowania określonym zasobem wiedzy lub podjęcia niezbędnego, w przypadku jej braku, wysiłku zmierzającego do wyjaśnienia zastosowanych w tekście pojęć. Ich niezrozumienie czyni przekaz bezużytecznym dla odbiorcy, gdyż nie wzbogaca faktycznie jego wiedzy na temat charakteryzowanych osób. Z kolei fragment zawierający przykłady jest bez wątpienia bardziej czytelny dla szerszego grona odbiorców, w pełniejszy sposób oddaje zawarte w nim treści, jego zrozumienie nie przysparza wątpliwości.

Zapewne forma charakterystyk, ich skrótowość sprzyja pojawianiu się nieprecyzyjnych określeń lub stwierdzeń, np. *wyobraźnia słaba; (...) różnego rodzaju zaburzenia i nieprawidłowości rozwojowe mowy i pisma* (Grzegorzewska 1964: 28); *sądy i wnioski nieudolne* (Doroszewska 1981: 92); *słaby krytycyzm* (Wyczesany 2012: 71). Tego rodzaju sformułowania stanowią niewątpliwie wyraz syntezy informacji dotyczących charakteryzowanej zbiorowości. Obecność ich jest konieczna z uwagi na konwencję stosowaną w charakterystykach, zakładającą prezentowanie właściwości najbardziej typowych, niekoniecznie znajdujących odzwierciedlenie w zróżnicowanych sylwetkach przedstawicieli danej grupy. Nieprecyzyjne sformułowania nie sprzyjają jednak rozumieniu podawanych w charakterystykach informacji, budzą wątpliwości związane z ich interpretacją. Warto zatem zastanowić się jakie działania mogą służyć doprecyzowaniu tych sformułowań, a zarazem chronić przed wyciąganiem błędnych wniosków. Pomocne w tym zakresie byłoby przywoływanie w charakterystykach wyników badań lub przykładów uzasadniających stosowane stwierdzenia, bądź też odsyłanie czytelnika do innych opracowań uwzględniających dane tego rodzaju.

Refleksje końcowe

W miarę dokonywanych analiz charakterystyk osób z niepełnosprawnością intelektualną w stopniu lekkim wielokrotnie pojawiały się pytania, dotyczące znaczenia tych opisów, pozytywnych i negatywnych aspektów ich istnienia, Prowokowały one do podejmowania głębszej refleksji i formułowania choćby hipotetycznych odpowiedzi. Można zatem przyjąć, iż funkcje charakterystyk ogniskują się wokół dwóch następujących zagadnień:

- Gromadzenie i porządkowanie wiedzy na dany temat. Charakterystyki powinny stanowić aktualne w danym czasie kompendium wiedzy dotyczącej omawianej grupy osób. Dzięki temu mogą być traktowane jako potencjalny punkt odniesienia dla badaczy zajmujących się daną problematyką. Z kolei porównywanie charakterystyk powstałych w różnym czasie powinno umożliwiać zaobserwowanie zmian w funkcjonowaniu danej zbiorowości na prze-

strzeni lat, a także ewolucji sposobu jej postrzegania i możliwości funkcjonowania.

- Stanowienie punktu odniesienia do praktycznych doświadczeń. Charakterystyki tworzą możliwość dokonywania porównań określonej osoby z grupą odniesienia, a przez to pozwalają lepiej zrozumieć jej zachowania, reakcje, precyzyjnie nazywać poznawane elementy rzeczywistości. Ponadto mogą uświadamiać istnienie zróżnicowania wewnątrzgrupowego. Z drugiej zaś strony umożliwiają wstępną orientację, dotyczącą właściwości funkcjonowania obserwowanej osoby. Tym samym mogą ułatwiać jej dalsze poznawanie i planowanie podejmowanych wobec niej działań.

Przeprowadzone analizy wyeksponowały również zagrożenia związane z istnieniem charakterystyk i nieumiejętnym ich wykorzystaniem. Charakterystyka bowiem może zniechęcać do bezpośredniego poznawania opisywanych osób, narzucając w pewnym stopniu sposób postrzegania członków danej zbiorowości, co może skutkować „przyprawianiem gęby” – przypisywaniem danej osobie cech faktycznie nieistniejących wraz z odmawianiem jej posiadanych właściwości, poprzez powielanie obiegowych stwierdzeń. Tym samym zachodzi ryzyko hamowania działań koniecznych bądź też prowokowania niezasadnych, uruchamiania mechanizmu samospełniającej się przepowiedni, czy też wtórnego upośledzania.

Rozwiązaniem, które ma szansę minimalizować negatywne konsekwencje oddziaływania charakterystyk jest umiejętne ich odczytywanie, wykluczające bezkrytyczny odbiór i nieprzemyślane stosowanie prezentowanych treści. Dobremu rozumieniu informacji zawartych w charakterystykach osób z niepełnosprawnością intelektualną sprzyja również posiadanie wiedzy dotyczącej właściwości funkcjonowania reprezentantów populacji generalnej. Brak tej wiedzy może prowadzić do niedostrzegania podobieństw, a w rezultacie do bezpodstawnego doszukiwania się nieistniejących inności. Przykładowo informacja, iż słownik bierny osób z niepełnosprawnością intelektualną w stopniu lekkim jest bogatszy niż czynny, może być potraktowana jako wyróżnik tej grupy, podczas gdy taka sama prawidłowość charakteryzuje osoby w normie intelektualnej.

Działaniem prowadzącym do trafnego odczytania charakterystyki określonej grupy osób, może być poszukiwanie odpowiedzi na pytania dotyczące charakteryzowanego podmiotu oraz źródeł charakterystyk.

Odpowiedź na pytania odnoszące się do charakteryzowanego podmiotu: O kim mówią? Kogo dotyczą te charakterystyki? wydaje się z pozoru oczywista. Wszystkie poddane analizie charakterystyki odnoszą się do osób o najniższym stopniu upośledzenia umysłowego/ niepełnosprawności intelektualnej. Jednak czytając charakterystyki warto poszukać bardziej precyzyjnej informacji na temat opisywanej zbiorowości. Argumentem przemawiającym za takim postępowaniem

jest fakt, że grupa osób zdiagnozowanych jako niepełnosprawne intelektualnie w stopniu lekkim jest grupą niejednorodną. Pomimo posiadania tożsamej diagnozy, osoby wchodzące w jej skład może różnić m.in. wiek, płeć, poziom inteligencji, oddziaływania środowiska, jakim podlegają, a więc czynniki w znaczący, choć w zróżnicowany sposób wpływające na funkcjonowanie człowieka.

Kolejne pytania, które warto zadać analizując charakterystyki wybranej grupy osób dotyczą źródeł przedstawianych informacji, w tym określenia:

- Czy stwierdzenia autora mają oparcie w faktach/badaniach?
- Czy autor nie pomija źródeł podawanych przez siebie informacji?
- Czy oraz na ile źródła te są trafne i aktualne?

Sformułowanie tych pytań może skłaniać do podjęcia refleksji nad wiarygodnością treści prezentowanych w charakterystykach.

Poszukując odpowiedzi na wszystkie przedstawione do tej pory pytania nie można pomijać kontekstu czasu. Każda charakterystyka powinna stanowić bowiem świadectwo czasu, w jakim powstała. Musimy zatem być świadomi, iż mówi o tym, jak przedstawiała się rzeczywistość w danym okresie, w jaki sposób ją rozumiano i kto tę rzeczywistość opisywał. Stąd należy założyć, że charakterystyki odnoszące się do określonej grupy osób zaświadczać nie tylko o tym, jacy wówczas byli opisywani ludzie, jak funkcjonowali, co potrafili, z jakimi trudnościami się borykali, lecz w pośredni sposób wskazują również na to, jakimi zasobami (stan wiedzy dotyczący badanego zjawiska, instrumentarium badawcze) dysponowali autorzy charakterystyk oraz w jakim klimacie (zespół dominujących w danym czasie idei) tworzyli. Charakterystyki ukazują właściwe dla danego czasu sposoby nazywania określonych zjawisk, definiowania pojęć, sposób widzenia ograniczeń i możliwości danej grupy osób, czynników warunkujących jakość ich funkcjonowania, a co za tym idzie stawianych wobec nich oczekiwań. Zatem korzystając z charakterystyk powstałych w przeszłości trzeba mieć na uwadze przeobrażenia zachodzące wraz z upływem czasu. Nie można zapominać o tym, że obraz danego zjawiska nakreślony w minionych latach może odbiegać od stanu obecnego. Zarówno samo zjawisko, jak i sposób jego widzenia, nazywania i wartościowania, mogły ulec zmianom.

Czytając charakterystyki należy również mieć na uwadze fakt, iż stanowią one uproszczony obraz rzeczywistości. Opisy zawarte w charakterystykach jedynie w części odpowiadają funkcjonowaniu poszczególnych osób należących do danej populacji. Niemożliwym jest, by charakterystyki przedstawiały w sposób szczegółowy indywidualne zróżnicowanie właściwe każdej osobie. Mając za zadanie zwrócić uwagę na to, co najbardziej charakterystyczne dla członków opisywanej grupy, ukazują jedynie dominujące w danej zbiorowości tendencje. Można założyć, że w określonej populacji nie ma osoby w pełni potwierdzającej opis zawarty w charakterystyce.

Bibliografia

- Bolach B. (2017), *Sprawność fizyczna i postawa ciała uczniów z niepełnosprawnością intelektualną w wieku 9–15 lat z uwzględnieniem aspektów socjodemograficznych na przykładzie wybranych placówek szkolno-wychowawczych w Polsce i w Czechach*, „Studia i Monografie” nr 123, Wydawnictwo AWF, Wrocław.
- Bolach B., Bolach E., Drabik M. (2011), *Różnicowanie sprawności motorycznej i budowy somatycznej dzieci z niepełnosprawnością intelektualną w stopniach lekkim i umiarkowanym*, *Postępy Rehabilitacji*, 4: 41–47.
- Borzyszkowska H. (1985), *Oligofrenopedagogika*, PWN, Warszawa.
- Chrzanowska I. (2015), *Pedagogika specjalna. Od tradycji do współczesności*, Oficyna Wydawnicza „Impuls”, Kraków.
- Doroszevska J. (1981), *Pedagogika specjalna*, t.2 – *Podstawowe problemy teorii i praktyki rewalidacji poszczególnych odchyleń od normy*, Zakład Narodowy im. Ossolińskich – Wydawnictwo, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk.
- Drobnik P., Cybulska A., Dargiewicz R. (2015), *Autorski program usprawniania ruchowego a aktywność fizyczna osób z niepełnosprawnością intelektualną*, *Physiotherapy/Fizjoterapia*, 23(3): 20–33.
- Dyduch E. (2012), *Uwarunkowania aktywizacji fizycznej i aktywność ruchowa uczniów z niepełnosprawnością intelektualną w szkole ogólnodostępnej [w:] Aktywizacja ucznia z niepełnosprawnością w różnych obszarach jego edukacji*, red. P. Majewicz, A. Mikrut, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Pedagogicznego, Kraków, 153–180.
- Grzegorzewska M. (1964), *Pedagogika specjalna. Skrypty wykładów*, PIPS, Warszawa.
- Gworys K., Jachulowska I., Kowalewska E., Staniszevska M., Puzder A., Kujawa J. (2017), *Próba określenia zależności pomiędzy wzmożoną aktywnością ruchową a zmianami sprawności osób upośledzonych umysłowo w stopniu lekkim*, *Szkice Humanistyczne*, 18, 1(42): 147–156.
- Kirejczyk K. (1964), *Nauczanie dzieci o obniżonej sprawności umysłowej ze szczególnym uwzględnieniem pracy w klasie I szkoły specjalnej dla upośledzonych umysłowo*, PZWS, Warszawa.
- Kirejczyk K. (1978), *Oligofrenopedagogika*, Wydawnictwo WSPS, Warszawa.
- Kostrzewski J. (1976), *Różnice profilu inteligencji niektórych uzdolnień oraz cech motoryczności u dzieci umysłowo upośledzonych i normalnych [w:] Z zagadnień psychologii dziecka umysłowo upośledzonego*, red. J. Kostrzewski, t. 1, WSPS, Warszawa.
- Kostrzewski J. (1981), *Charakterystyka osób upośledzonych umysłowo [w:] Upośledzenie umysłowe – pedagogika*, red. K. Kirejczyk, PWN, Warszawa.
- Maszcak T. (1985), *Wychowanie fizyczne i sport dzieci specjalnej troski*, Wydawnictwo AWF, Warszawa.
- Maszcak T. (1991), *Poziom rozwoju somatycznego i motorycznego dzieci upośledzonych umysłowo*, Wydawnictwo AWF, Warszawa.
- Pańczyk J. (1975), *Rozwój i sprawność fizyczna dzieci upośledzonych umysłowo w stopniu lekkim*, IKNiBO, Warszawa–Rembertów.
- Pańczyk J. (1978), *Poziom rozwoju cech motorycznych u chłopców upośledzonych umysłowo z klas V–VIII [w:] Rewalidacja dzieci upośledzonych umysłowo w stopniu lekkim*, red. M. Marek-Ruka, IKNiBO, Warszawa–Rembertów, 119–133.

- Podgórska-Bednarz J. (2015), *Czynniki ryzyka i występowania nadwagi oraz otyłości u dzieci i młodzieży z niepełnosprawnością intelektualną w wieku szkolnym w województwie podkarpackim*, <http://repozytorium.ur.edu.pl/handle/item/992> (dostęp: 08.2020).
- Różycka J. (1959), *Dziecko o obniżonej sprawności umysłowej*, Zakład Narodowy im. Ossolińskich – Wydawnictwo, Wrocław.
- Rynkiewicz T. (2003), *Struktura zdolności motorycznych oraz jej globalne i lokalne przejawy*, Akademia Wychowania Fizycznego im. Eugeniusza Piaseckiego, Poznań, <https://www.wbc.poznan.pl/dlibra/publication/1665/edition/2704?language=pl> (dostęp: 08.2020).
- Siniarska A., Kopczyński M. (2017), *Wstęp [w:] Budowa fizyczna człowieka na ziemiach polskich wczoraj i dziś*, red. M. Kopczyński, A. Siniarska, Muzeum Historii Polski, Warszawa.
- Skowroński W. (1999), *Eurofit specjalny*, Zeszyty Naukowo-Metodyczne AWF, Warszawa.
- Skowroński W. (2003), *Sprawność motoryczna i budowa somatyczna osób z lekkim, umiarkowanym oraz znacznym upośledzeniem umysłowym w wieku od 10,5 do 17,5 lat*, Wydawnictwo AWF, Warszawa.
- Skowroński W. (2006), *Sprawność motoryczna osób niepełnosprawnych intelektualnie w 1993 i 2004 roku w Polsce*, Studia i Monografie nr 111, Wydawnictwo AWF, Warszawa.
- Ślężyński J., Zichlarz S., Zosgórnik E. (1983), *Sprawność fizyczna i uzdolnienia ruchowe młodzieży umysłowo upośledzonej*, Roczniki Naukowe AWF Katowice, nr 10.
- Wieczorek M. (2006), *Sprawność motoryczna dzieci upośledzonych umysłowo w stopniu lekkim i umiarkowanym*, *Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska*, 41, supl. 17, Sectio D, 182–186.
- Wieczorek M. (2007), *Dymorficzne zróżnicowanie sprawności motorycznej młodzieży upośledzonej umysłowo w stopniu lekkim*, *Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska*, 42, supl. 18, Sectio D, 327–331.
- Wieczorek M. (2008), *Sprawność fizyczna młodzieży niepełnosprawnej intelektualnie jako czynnik warunkujący ich zdrowie*, *Problemy Higieny i Epidemiologii*, 2, 235–240.
- Wyczesany J. (1999), *Pedagogika upośledzonych umysłowo – wybrane zagadnienia*, Oficyna Wydawnicza „Impuls”, Kraków.
- Wyczesany J. (2012), *Wybrane aspekty diagnozy i terapii osób z niepełnosprawnością intelektualną [w:] Niepełnosprawność intelektualna – etiopatogeneza, epidemiologia, diagnoza, terapia*, red. K. Bobińska, T. Pietras, P. Gałęcki; Wydawnictwo Continuo, Wrocław.